

MERSİYENİN TARİHÇESİ HAKKINDA

Dr. Gencay ZAVOTÇU*

Seyh Galib'in "*Makta'-ı nazm-ı hayâtım kat'-ı ülfetdür baña*" mısra'ında *Makta'-ı nazm-ı hayât* tamlamasıyla, hayat ipliğinin bir anda kesilmesi olarak tanımladığı ölüm, insan dimağının kolay kabullenemediği bir hadisedir. Arapça *risâ* kökünden (ağıt söyleme, ağıt yakma ve ağıtlama 'riyaset'), olan ve değişik kaynaklarda "*Ölen birinin ardından duyulan üzüntüyü dile getirmek, o kişinin iyi taraflarını anlatmak ve ölene karşı şairin ilgisini ifade etmek üzere söylenen şiirler.*"¹, "*İslam edebiyatlarında bir kimsenin ölümü üzerinde duyulan üzüntü ve acıyı anlatmak amacıyla, ölüyü över nitelikte yazılan şiir ve yazı.*"², "*Vefat eden birinin mehâsinini ta'dâd ederek acıyıp ağlamak. Bu suretle yazılan şi'r-i hüzn-engiz.*"³ Ve "*Bir ölünün hatırasına Arapça (ve Arap an'anesine göre başka dillerde) yazılan bir manzumedir. Fransızca'da ve İngilizce'de buna karşılık kullanılan élgie, elegy tabirleri ekser hallerde pek uygun gelmez... Eski Araplarda nahv, yani kadınların ağlamalarından sonra, aileden şiir kabiliyeti olan birinin ölümün meziyet ve asil hareketlerini bir manzumede yâdetmesi adet idi.*"⁴ Gibi ifadelerle tanımlanan mersiye, duygu yoğunluğunun derin bir şekilde işlendiği şiirlerdir. Mahzun edici duygularla yoğrulmuş bu manzumeler, his dünyasının hüznünlü yanını dile getirdiği için, insan ruhunu kavrayan bir özelliğe sahiptirler.

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Adem'in oğullarından Kâbil'in Hâbil'i öldürmesi üzerine Süryâni dilinde söylediği birkaç beyitlik mersiye, kaynaklarda ilk mersiye olarak zikredilir. Latifi ve Aşık Çelebi Tezkireleri'nin mukaddimelerinde geniş şekilde yer alan ve benzer ifadelerle işlenen bu husus, insanlığın yaradılıştan beri ölüm karşısındaki çaresizliğini dile getirmesi bakımından dikkate değerdir. Gerek konuya kaynak teşkil etmesi, gerekse okuyucuyu aydınlatması bakımından Aşık Çelebi'nin 'Meşâ'irü's-Şuâra' adlı tezkiresindeki mukaddime kısmındaki bilgileri aynen aktarmakta fayda görüyoruz: "*Nesr: henüz hasret-i bâğ-ı bihişt yâr-ı gârı ve gül-şen-i irem enhârınıñ hayâli gözünde câri idi ki bir vâki'adaki dahı ya'ni Âdem katında evladından Hâbil Kâbilden makbul oldu. Kâbil hased idüp salaha kâbil olmayup kâtil olmağa kâ'il oldu. Ve tîg-i zulm ile Hâbil*

* Kocaeli Üniv. Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Ed. Böl.

¹ Mustafa İsen, "Şehir Mersiyeleleri ve Endülüs'e Yazılan Mersiyeleleri", Yedi İklim, S.81, s.71-72; Mersiyeleleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Mustafa İsen, Acıyı Bal Eylemek -Türk Edebiyatı'nda Mersiye, Ank. 1994, XIV+670 s.² İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, C.I-II, Akçağ Yay., Ank. 1989, s.333.³ Muallim Naci, Lugât-ı Naci, İst. 1317, s.747.⁴ İslam Ansiklopedisi, M.E.B., C.7, İst. 1970, s.772-773.

maktül oldu. Eşcâr kurudu, sular soguldu, fevâkih acıdı, et'ime mütegayyir oldu. Âdem bildi ki vech-i arzda bir hadise hadis oldu. 'Azm-ı Hind itdi. Hâli bilüp kendüden gitdi. Âdemlikdür yine nâyiha-i musibeti ile her nâhiye toldi. Zârisinden felekler inledi. Ve nâlišinden melekler tesbihin yanılıp vahş u tuyÛr belinledi. Def'-i fütur ve nefşâtü'l-masdûr için lisan-ı Süryani üzre Hâbil'e bu mersiyeyi buyurdi.⁵ Bu mersiye elsün ü lugatde tedavül iderek Yu'reb Bin Kahtan'a nakl itdi. Ol 'Araabî vü Süryâni lugatıyla şi'r söyledi. Ol bu mersiyeye nazar eyledi. Müsecca gördi. Mukaddemin mu'ahhar, mua'hharın mukaddem itmek ile şi'r olmak kâbil olduğun fehm idüp esbâb ü evtâdın takdim ü te'hîr ve fevasılın ri'ayet eyledi."⁶ Meşâ'irü'ş-Şu'arâ mukaddimesinin yanı sıra Latifi Tezkiresi'nin Mukaddime'sinde de benzer şekilde ifade olunan bu cümlelerin devamında Aşık Çelebi, bazı kimselerin şiiri Adem Peygamberin kendisinin nazm ettiğini ve Hz. Havva'nın cevap dediğini, hatta şeytanın dahi gürlütu çıkararak birkaç beyit söylediğini rivayet ettiklerini, fakat Keşşâf tarafından bu rivayete i'tibar edilmediğini kendine özgü inşasıyla dile getirir.

Arap yarımadasında Cahiliye döneminde Araplar arasında mersiye söyleme geleneğinin yaygın olduğu bilinmektedir. Bu husustaki: "...Eski Araplarda nahv, yani kadınların ağlamalarından sonra aileden şiir kabiliyeti olan birinin, ölünün meziyet ve hareketlerini bir manzumede yad etmesi adet idi."⁷ Şeklindeki kayda değer bilgi yukarıdaki düşüncüyü doğrulaması açısından önemlidir. Ayrıca bir silsile halinde zikredeceğimiz bu pasajlar da aynı fikri doğrular mahiyettedirler: "...Çünkü Araplar Cahiliyet devrinde ailelerine öldüklerinde ağlamalarını, nevha veya seyha etmelerini vasiyet ederlerdi. Arab kabileleri arasında bu adet son derece kesbi

⁵ Oğlu Kâbil'in Hâbili öldürmesi üzerine Hz. Adem'in Süryani dilinde söylediği birkaç beyitlik mersiyenin Sadeleştirilerek tercüme edilmiş şu şekildedir: "Yörelere ve orada yaşayanlar çok hoyratlaştı. Her şeyin rengi ve tadı farklılaştı, güzel yüzlerin gülümseyişi azaldı. Zulme uğrayarak mezara konulmuş oğlum Hâbil'e yazık." (Latifi Tezkiresi, Haz.: Mustafa İsen, Kültür Bak. Yay. 1000 Temel Eser 149, s.7.

⁶ Metnin açıklaması: "Cennet bağımın hasreti sadık ve vefalı dostu yeni olmuş ve irem gül bahçesinin nehirleri gözünde akmakta idi ki, bir olaydan dolayı Hz. Adem katında Hâbil, Kabil'den üstün oldu. Bu durumu çekemeyen Kabil katil olmayı (kardeşini öldürmeyi) kafasına koydu. Zulüm kılıcıyla Hâbil öldürüldü. Hâbilin öldürülmesi üzerine ağaçlar kurudu, sular çekildi, meyveler acımtırak oldu, yemekler bozuldu. Hz. Adem yeryüzünde bir olay olduğunu anladı. Hindistan'a gitti. Durumu öğrenince kendini kaybetti. Ağlaması her tarafı tuttu. İnlemesi göklerde yankılandı., melekler bu iniltiden 'Hakk'ı tesbih ederken sözlerini şaşırıldılar, evcil ve yabancı hayvanlar korkup ürktüler. Hz. Adem üzüntüyü hafifletmek ve gönlünün yangınına gidermek için Hâbil'e Süryani dilinde bu mersiyeyi söyledi. Bu mersiye dillerde ve ağızlarında dolaşarak Yu'reb bin Kahtan'a ulaştı. Bu şahıs Arapça ve Süryanice şiir söylerdi. Bu mersiyeye bakıp onu secili buldu. Başını sonuna sonunu da başına getirmek suretiyle şiir olabileceğini anlayıp, sebeplerini ve sonucunu yer değiştirip (takdim-tehir yapıp başı ile sonunu yer değiştirerek) ara kısımlarına (orta kısmına) aynen uydu." (Ayrıca bkz.: Rıdvan Canım, Latifi-Tezkireti'ş-Şuara ve Tabsıratu'n-Nuzama, (İncelemc-Tenkitledi Metin) Atatürk Üniv. Sosyal Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1991)

⁷ İslam Ansiklopedisi, M.E.B., C.7, İst.1970, s.773.

İstihar etmişdi. Bir çok güzide Arab şairleri bu adeti şiirlerinde terennüm etmişlerdir. Mu'llakat-ı Seb'a'dan birisinin sahibi olan Tarafe ibn-i 'Abd'in şu beyti o cümledendir: 'Ey sevgilim ümmü ma'bed! Ben öldüğümde benim mevtimi layık olduğu müstesna bir tarzda il'an et. Ölümünden müte'essir olarak yakını parça parça et.' Demektir. Bunun Arap şairlerinde pek çok emsali vardır."⁸

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, gösterişe ve çığırkanlığa varan bu tavr İslami akide tarafından kabul görmez. İslami akide Cahiliye dönemindeki Mu'allakat-ı Seb'a şairinin vasiyeti doğrultusundaki düşüncüyü tasvip etmez. Ölen bir yakının ardından insanların ağlamasına yasak getirmeyen İslami düşüncenin –bu konudaki hadislerde- yaka paça yırtarak ve (zıkr-i cehri, zıkr-i aleni) çığırkanlığa vardırılabilmektedir. Sahîh-i BuHari'deki: "...İşte mevzu'-ı bahsimiz olan meyyite bükâ mes'elesinde de, Cahiliyyet adeti üzere kendisine icrâ-yı matem edilmesini vasiyet eden meyyit de hem bu vasiyyetinin hem de yapılan yaygara ve şamataların cezasını görecektir."⁹ Cümlesinde bu husus açık bir şekilde belirtilmektedir. Aşağıdaki iktibas da düşüncemizi doğrulamaktadır. Hz. Osman'ın kızı Ümmü Ebân'ın ölümünden dolayı kadınların ağladığını duyan Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın oğlu 'Amr'e kadınların susturmasını söylemesi üzerine orada bulunan 'Abdullah ibn-i Abbas Resulullah'n: "Ömer radiyallahu 'anh, meyyit kendisine ailesinin her ağlaması yüzünden değil, bazı gûna ağlaması sebebiyle azap olunur."¹⁰ Dediğini söyler. Gerek bu hadis, gerekse: "Sonra ölüye nevha-zenliği sanat ittihaz edenler hakkında hususi bir tahzir de vardır. Hal bu ki bu fi'l-i mekruhun sanatkârları meyyitin ailesi cümlesinden değildir. Bir de ehl-i meyyit ağlamakta ma'zurdur. Ve tabii ma'zeret tarafı risaleten de bildirilip tesbit edilmiştir."¹¹ ifadesi, ölünün arkasından bağırıp, çağırarak ağlamanın şeriatçe tasvip edilmediğini beyan etmektedir.

Hz. Ömer'in Halid ibn-i Velid'in ölümüne ağlayan kadınlar hakkındaki: "...Şu kadınları bırakınız, varsın Ebu Süleyman (Halid ibn-i Velid)'e ağlasınlar. Başlarına toprak dökmedikçe, avaz avaz bağırıp çağırmasadıkça yalnız gözyaşı dökmek, bu kadınlar aleyhinde bir hüküm ifade etmez." Sözlere ile: "...Hz. Ömer asr-ı saadetde Ruesul-i Ekrem'in de ağladığını gördüğü için Beni Mugire kadınlarını ağlamaktan men' etmiyordu."¹² İfadesi de bu düşünceye delâlet etmektedir. Bu iktibaslardan hareketle şunu söyleyebiliriz: Kaynaklar İslami inanışın gönlü yanan ve acıyı yüreğinde duyan ölü yakınlarının sessiz ağlamasını değil, yaka-paça yırtarak ve feryat ederek işi çığırkanlığa vurdurmayı, bunu bir meslek gibi telakki

⁸ Zeynü'd-din Ahmed bin Ahmed 'Abdü'l-Latif iz-Zebidi Sahih-i Buhari, Muhtasarı ve Tecrid-i Sarih Tercümesi, Müt. Ve Şar.: Kâmil Miras, Diyanet İşleri Başk. Yay., TTK Bs. Evi, Ankara 1960, C.4, s.395.

⁹ Zeynü'd-din Ahmed bin Ahmed 'Abdü'l-Latif iz-Zebidi Sahih-i Buhari, a.g.e., s.397.

¹⁰ Zeynü'd-din Ahmed bin Ahmed 'Abdü'l-Latif iz-Zebidi Sahih-i Buhari, a.g.e., s.397.

¹¹ Zeynü'd-din Ahmed bin Ahmed 'Abdü'l-Latif iz-Zebidi Sahih-i Buhari, a.g.e., s.397.

¹² Zeynü'd-din Ahmed bin Ahmed 'Abdü'l-Latif iz-Zebidi Sahih-i Buhari, a.g.e., s.394.

eden *nevha-zen* ve *nevha-gerliği* uygun görmeyip yasakladığını anlatmakla mütefekkindirler.

Gelenek, Eski Türklerde de ölünün arkasından ağlayarak manzumeler söyleme, onun meziyetlerini, yaptığı işleri ve kahramanlıkları sayıp dökmeye şeklinde kendini gösterir. İslamiyet öncesi Türk Edebiyatı'nda *sagu* ve *ağıu* adlarıyla bilinen şiirler Halk Edebiyatı'ndaki mersiye karşılığı şiirlerdir. Miladın ilk asrılarında Atilla'nın ordusunda şairler ve mızıkacıların bulunduğundan bahseden Fuat Köprülü, ziyafetlerde bu şairlerin Hun Hükümdarı Atilla'nın kahramanlıklarına ve zaferlerine dair söylemiş olduğu şiirleri okuduklarını haber verir. Priscus'dan naklen aktardığı bir ziyafet sahnesinde; akşama doğru meşaleler yanınca ziyafetin verildiği çadıra iki şairin girdiğini ve bunların Atilla'nın önünde Hun lisanıyla Atilla'nın kahramanlıklarına dair yazmış oldukları şiirleri okuduklarını belirtir. Bu şiirlerin okunmasını takiben orada hazır bulunanların vecde geldiklerini, şiirlerin tesiri ile gözlerinin parlamayıp, yüzlerinin korkunç bir hal aldığı beyan eder. Hatta daha da ileri giderek bir çoklarının ağladığını, gençlerin arzu ve ihtiras, yaşlıların ise elem ve hüznün gözyaşları döktüklerini ifade eder. Bu bilgilerin akabinde zikrettiği, Atilla'nın ölümü üzerine yapılan merasimi ve o merasimde söylenmiş olan mersiye anlatan: *"Atilla'nın ölüm merasiminde de şairlerin mühim yerleri olduğunu görüyoruz. O münasebetle tertip edilen cenk oyunları esnasında, şairler ve muhabirler Hun lisanında yazılmış bir mersiye okumuşlardı. Goth ananesi bu mersiye ta Jordanes zamanına kadar saklamış ve tarihçi bu suretle onu tespite muvaffak olmuştur. 'Hunların en büyük hükümdarı ve Moundzoukh'un oğlu, en duyulmamış bir kuvvetle Scithia ve Germania büyük ülkelerine sahip oldu. O, bu büyük ülkelerin bir çok şehirlerini zaptetmek suretiyle Roma'yı korkuttu; başka yerler daha onun pençesine düşmesin korkusuyla, Roma onu ricalarla ve her sene verdiği vergi sayesinde teskin edebildi. Bütün bunları yaptıktan sonra talihin hususi bir yardımıyla öldü. Fakat düşmanların darbeleri altında, yahut kendi adamlarının hıyaneti ile değil, düşün neşeleri içinde, kuvvetine hiç halel gelmeyen milleti arasında en ufak bir acı duymadan öldü. Hiç kimsenin intikam talep etmeyeceği bu ölümü kim hikâye edebilecek; Atilla'nın cenazesinin konulmuş olduğu ipek çadırın etrafında bir daire teşkil etmiş olan ordu efradı bu mersiye elem gürültüleri arasında tekrar ediyorlardı. Düüklerin, davulların nağmeleri ile birlikte söylenen bu destani şiirleri tertip eden şairler hiç şüphesiz daha sonraki saz şairlerinin dedeleridir."*¹³ Şeklindeki önemli not, Eski Türk kavimlerinde mersiye veya ağıt söyleme geleneğinin dans eşliğinde canlı olarak icra edildiğine işaret etmektedir.

Türk Edebiyatı'nın en eski yazılı metinlerinden olan Orhun Abideleri'nde *'yugçı'* ve *'sıgıçı'* sıfatlarıyla takdim olunan kişilerin Hunlardaki ordunun benzeri bir görev üstlendiğini söyleyebiliriz. Günümüzde Yakut Türkleri'nde canlı olarak icra edilen kötü ruhları kovma ve dünyanın yenilenmesi törenleri de, yukarıda söz konusu edilen töreni çağrıştırmaktadır. Saz ve musiki eşliğinde raks ederek kendinden geçen, el-kol hareketleri ve çıkardıkları seslerle rolünü başarıyla oynayan

¹³ Fuat Köprülü, Edebiyat Araştırmaları I, Ötüken Yay., İst. 1989, s.158.

kamlar ve baksılar gibi, 'yugçı' ve 'sıgıtçı' lar da müzik, dans ve şiiri bir arada icra eden, işinin erbabı kişiler olmalıdır. Divan-ı Lugati't-Türk'e kayıtlı olan ve yazılı Türk Edebiyatı'nın bilinen ilk ağıtı olarak kabul edilen *Alp Er Tunga* ağıtındaki:

*Ulşıp eren börleyü
Yurtın yaka urlayı
Sıkırıp üni yurlayı
Sıgıtıp közi örtülür¹⁴*

(Erlar 'insanlar' kurtlar gibi uluşurlar. Ötüken yakalarını yırtarlar. Bir ağıtçı gibi ses çıkarırlar. Gözleri kararınca kadar ağlarlar.) şeklindeki dörtlük de Eski Türklerdeki ölünlün arkasından icra olunan ağıt söyleme adetine atıfta bulunan başka bir örnektir.

¹⁴ Divan-ı Lugati't-Türk Tercümesi I, Çev.: Besim Atalay, TDK Yay., Ank. 1985, s.41.

